

Classica et Christiana 1 (2006), *Orient și Occident în antichitate: contacte și interferențe. Actele celui de-al V-lea Colocviu româno-italian (Iași, 23–27 aprilie 2005)*, ed. NELU ZUGRAVU și MARIO GIRARDI, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, 227 p.

Această culegere de studii, apărută într-o ținută grafică elegantă – datorită, în primul rând, strădaniilor depuse de colegul Nelu Zugravu – însumează un număr de 14 comunicări, precedate de un Argument, de Programul colocviului amintit în subtitlu, de o listă a abrevierilor și urmate de o suită de note bibliografice, de cronică activității științifice a Centrului de Studii Clasice și Creștine al Facultății de istorie din Iași pe anii 2004–2006 și de o listă a publicațiilor intrate în biblioteca Centrului respectiv. Totodată, volumul se dorește a fi „un punct de reper în revuistica dedicată studierii Antichității din România prin publicarea atât a unor contribuții dedicate domeniilor tradiționale de cercetare a clasicismului greco-roman (istorie antică, filologie clasică, epigrafie greco-latină etc.), cât și prin promovarea unor direcții mai puțin abordate în cultura română – istoriografia Antichității târzii, patristica, viața cotidiană în Antichitatea greco-latină și creștină, antropologia culturală a lumii clasice și creștine timpurii etc.” (p. 7).

⁷ M. Humbert, *Le droit latin impérial : cités latines ou citoyenneté latine?*, în *Ktema*, 6, 1981, p. 207–226; A. Chastagnol, *A propos de droit latin provincial, în La Gaule romaine et le droit latin. Recherches sur l'histoire administrative et sur la romanisation des habitats*, Lyon, 1995, p. 94.

Idea înființării unei reviste prin intermediul căreia să-și poată găsi o reflecție mai adecvată rezultatele cercetărilor clasicistilor ieșeni – tot mai prezenți în ultimii ani în câmpul istoriografic național și internațional – nu este nouă, dar prin apariția primului număr din „Classica et Christiana” am putea asista la punerea ei în practică. Totodată, ne exprimăm speranța că noua publicație se va bucura de interesul scontat și va avea o viață cât mai lungă. Șansele, în acest sens, ar putea fi sporite printr-o bună colaborare a Centrului de Studii Clasice și Creștine cu Institutul de Arheologie și cu Societatea de Studii Clasice din România – Filiala Iași.

Revenind la comunicările publicate în volum, remarcăm de la bun început că este vorba de contribuții ale unor colegi din Iași, Bari, Foggia și Würzburg, redactate în franceză, italiană și engleză și întemeiate pe analiza surselor literare sau epigrafice, cu excepția a două articole în care sunt discutate teme iconografice. Valoarea materialelor prezentate este sensibil inegală, ținând cont de gradul de originalitate, de elementele de noutate, precum și de complexitatea analizei întreprinse de fiecare autor. În continuare, propunem o discuție, mai mult sau mai puțin amplă (în funcție de orizontul de interes și de limitele competenței noastre), pe marginea fiecărei contribuții, respectând ordinea în care acestea au fost inserate în volum.

Mihail Vasilescu, *Ricerche recenti sulle colonie achee della Magna Graecia e sugli Achei del Peloponneso: certezze e alcuni punti interrogativi* (p. 17–38). Prima problemă abordată se referă la data întemeierii coloniilor aheene din Magna Graecia și la specificul acestei colonizări. Sunt avute în vedere mai multe *apoikiai* din Italia meridională, desemnate de sursele literare antice prin numele generic de „aheene”, precum: Sibaris, Crotona, Metapont, Skyllition, Caulonia și, posibil, Pandosia pe litoralul Mării Ionice; de asemenea, Skidros, Kerilloi, Laos, Clamptia, Pyxous, Terina și, poate, Poseidonia pe coasta Mării Tirenene. Conform tradiției antice, s-ar adăuga și alte menționări, mai puțin sigure, ale prezenței „aheene” în Magna Graecia¹.

Dintre datele literare ajunse până la noi, autorul vede o semnificație deosebită în cele legate de Sibaris, Crotona, Metapont și Caulonia, celelalte așezări menționate fiind rezultatul colonizării secundare desfășurate de primele. În continuare (p. 19 și urm.), autorul discută cele două tradiții legate de întemeierea *apoikiilor* „aheene” din sudul Italiei, dintre care prima plasează apariția aheilor în timpurile eroice, iar cea de a doua datează sosirea coloniștilor ahei în perioada arhaică (sfârșitul secolului VIII – începutul secolului VII).

Pe baza informațiilor literare invocate, se ajunge la o primă concluzie: în pofida diferitelor variante ale legendelor de întemeiere, originea aheeană a coloniilor din sudul Italiei este acceptată cvasiunanim de autorii antici (p. 24). Faptul că am avea a face cu o tradiție istorică autentică ar constitui o certitudine care, coroborată cu date de natură lingvistică, ar permite formularea unor alte concluzii importante. Originea coloniștilor ar fi de căutat, cu siguranță, în Achaia din Pelopones, unde aheii, înainte de invazia doriană, ar fi populat regiunile neocupate de arcadieni și ionieni, cum ar fi Argolida, Laconia, Messenia, Trifilia în Elida. Întemeind *apoikiai* din Magna Graecia, acești ahei ar fi lăsat moștenire urmașilor și ura față de dorienii care i-au constrâns să-și părăsească patria antică. Autorul consideră drept straniu faptul că această schemă istorică a colonizării a fost acceptată de mulți specialiști de prestigiu cu o lejeritate criticabilă, făcându-se abstracție de mitul doric și de argumentele lingvistice (p. 28).

După o succintă expunere a motivației spartanilor de a interveni – prin Stesichoros, urmat de Simonide – asupra unor subiecte mitice tradiționale², autorul conchide că aheii din nordul Peloponesului nu erau originari din Laconia și nici măcar din Argolida. În plus, inscripțiile aheene, ca și cele descoperite în Magna Graecia (datate încă din secolul VII a. Chr.), sunt scrise în dialect doric și nu arcado-cipriot.

Discuția propusă și întrebările ridicate pe parcurs, permit autorului formularea câtorva deducții logice: 1) în momentul întemeierii coloniilor „aheene” din Magna Graecia – către sfârșitul secolului VIII –, locuitorii Achaei istorice purtau numele de ahei; 2) aceștia vorbeau un

dialect grec, numit „de nord-vest” sau „doric”, iar dorismul limbii lor nu s-ar explica prin influența exercitată de dorienii propriu-ziși din Argolida, Laconia, Messenia ori Corint; 3) în epoca istorică, atât aheii, cât și dorienii, judecând după limba pe care o vorbeau, constituiau același etnos. Astfel, chiar dacă numele de „ahei” era în acel moment foarte difuz, aheii doric ar fi reprezentat un *éthnos* bine definit. În perioada când *Iliada* și *Odiseea* se cristalizau sub forma reținută de tradiție, perioadă care corespunde *grosso modo* cu data întemeierii coloniilor aheene din Magna Graecia, singurii ahei care aveau consistență istorică ar fi fost cei din nordul Peloponesului și din Tessalia meridională.

Ca o observație finală, remarcăm complexitatea și interesul major al problemelor discutate. Cu atât mai mult, regretăm absența aparatului critic, deoarece bibliografia selectivă citată la sfârșit nu ne permite să urmărim cu destulă claritate argumentarea ideilor formulate de autor și nici să discernem mai exact gradul de nouitate al acestora. Sperăm ca această contribuție să rețină și atenția specialiștilor preocupați de coloniile grecești din Magna Graecia.

Marius Alexianu, *Imaginaire et propagande: Virgile et Horace sur les Gètes et les Daces* (39–50). Primul scop urmărit de articol – cum declară explicit autorul (p. 39) – este de a defini elementele esențiale ale receptării geților și dacilor de către poeții care au locuit la Roma sub Augustus. Dintre aceștia, doar Vergilius și Horatius oferă destule referințe pentru a ne permite schițarea caracteristicilor percepției celor două etnonime la Roma. Ca atare, numai cei doi poeți intră sub incidența cercetării, iar din multitudinea de referințe analizate autorul desprinde cinci sfere tematice: 1) natura și clima; 2) animalele domestice și sălbatice; 3) habitatul; 4) caracteristici de ordin moral și comportamental; 5) raporturi militare.

Legat de „natura și clima”, reținem imaginea apocaliptică asupra ținuturilor cuprinse între fluviul Istros, lacul Maotic și munții Rhodopi, imagine desprinsă dintr-un pasaj din *Georgice*. Tot acolo, sunt surprinse câteva aluzii la „animale domestice și sălbatice”, a căror relevanță, din punct de vedere istoric, este la fel de nulă. În aceeași ordine de idei, se continuă cu „habitatul” și, mai cu seamă aici, ar fi fost util, în opinia noastră, să se arate că descrierea oferită de Vergilius pleacă de la o seamă de *topos*-uri literare preluate de la autori greci³. Referitor la „caracteristicile de ordin moral și comportamental”, sunt reliefate trăsături precum spiritul războinic, nesupunerea la nici o constrângere, dar și sentimente mai umane, cum ar fi jalea și pietatea. Portretul femeii gete, cum observă just autorul, este o imagine răsturnată a femeii romane, imagine invocată din rațiuni moralizatoare. În ceea ce privește schimbul anual de terenuri cultivabile, credem că acesta denotă mai curând o confuzie între geți și germani,

¹ În acest sens, mai multe informații literare sunt invocate la p. 18.

² De exemplu, plasând reședința lui Agamemnon nu la Micene, ci la Sparta.

³ Astfel de *topos*-uri ar fi, în primul rând, „pustiul getic” (*deserta Getarum*), precum și traversarea cu ajutorul carelor a cursurilor de apă înghețate. Ne gândim astfel, mai cu seamă, la Strabon (tributar el însuși unei tradiții anterioare) și la cartea a IV-a din „Istoriile” lui Herodot.

ultimii fiind, fără îndoială, mai bine cunoscuți la Roma în perioada lui Augustus. În fine, privitor la „raporturile militare”, ideea centrală – prezentă la Horatius – ar fi că geții nu vor ajunge să amenințe vreodată pacea Statului roman câtă vreme va dura domnia lui Augustus. Această aserțiune, alăturată celorlalte clișee invocate, arată că faptele istorice sau elementele cu aparență de realitate sunt amestecate cu imaginarul și propaganda.

Imaginea transmisă cititorului de referințele făcute la geți și daci de cei doi poeți romani este una evident negativă. Analiza informațiilor literare invocate oferă, în mod paradoxal, nu informații istorice despre cele două etnii, ci despre romani. Intensitatea demonizării dacilor și geților, conchide autorul, ar fi direct proporțională cu frica romanilor față de populațiile respective.

Tema propusă ar constitui, în opinia noastră, un început promițător care merită să fie continuat prin aprofundarea analizei critice a pasajelor literare, pe fondul cercetării exhaustive a contribuțiilor anterioare (și nu numai în spațiul istoriografiei române). În felul acesta s-ar face saltul de la un registru descriptiv la un nivel științific în concordanță cu stadiul actual al cercetării.

Aldo Luisi, *Ovidio a Tomi – la più bella città della Dobrugia* (p. 51–72). Chiar în titlu observăm o primă inadvertență. Plinius (*nat.*, 4, 44), la care autorul face trimitere pentru a ne convinge că Tomisul era cel mai frumos oraș al Dobrogei, este cât se poate de explicit în acest sens: „... *vel pulcherrimas in ea parte urbes habet, Histropolin, Tomos, Callatin...*”. De aici nu reiese defel că Tomis ar fi mai frumos ca Histria sau Callatis. La aceeași pagină (51), mai reținem afirmația falsă prin care Tomisul este numit „... città, collocata sul delta del Danubio”. E ca și cum am afirma că Roma a fost întemeiată la poalele Alpilor.

Dar n-am vrea să părem excesiv de critici, legându-ne de niște expresii care, la rigoare, ar putea fi explicate ca figuri de stil. Mai ales că, după ce propune atenției data plecării lui Ovidius în exil și itinerariul urmat – reconstituit după *Tristia* (p. 53 și urm.) – odată cu „prima zi a lui Ovidius la Tomis”, inexactitățile autorului devin cu adevărat agasante. Astfel, aflăm la p. 58 că numele orașului Tomis ar putea fi grec sau geto-dac (sic!)⁴, iar promontoriul pe care acesta avea să fie întemeiat ar fi fost locuit de geto-daci (sic!) cu mult înainte de sosirea grecilor. Aceștia ar fi sosit din Milet cândva în secolele VII-VI, aflând pe locul unde urma să-și petreacă exilul Ovidius un mic sat getic (de dragul consecvenței ar fi trebuit să scrie geto-dacic). S-au așezat aici și ar fi coabitat în continuare cu autohtonii. Din trimiterile bibliografice înțelegem că tabloul ușor idilic al Tomisului, pe fondul unor interpretări depășite – sau de la bun început eronate – s-ar datora unei lucrări a lui A. Rădulescu (scris și Rădulescu, la p. 56)⁵.

⁴ Despre numele Ôüüé, vezi acum A. Falileyev, *Vostočnye Balkany na karte Ptolemeja. Kritiko-bibliografičeskie izyskanija*, München, 2006, p. 70–71 și concluzia de la p. 71: „... etimologia toponimului rămâne neclară”.

⁵ *Ovidio nel Ponto Eusino*, Sulmona, 1990. Personal n-am consultat această lucrare, dar am reținut modul simplist în care, ulterior, A. Rădulescu înțelegea să

Revenind la articolul discutat, aflăm din n. 36 că cele mai recente săpături arheologice au permis reconstituirea civilizației existente pe litoralul românesc al Mării Negre și au stabilit preexistența geților pe teritoriul actuali Constanța în epoca anterioară grecilor. Deoarece nu se face nici o referință bibliografică, ne rămâne să deducem că informațiile referitoare la „piu recenti scavi archeologici” au fost preluate dintr-un articol al lui S. Lambrino, publicat în 1958 și citat în nota următoare⁶. Ceva mai departe (p. 60), aflăm cu surprindere că trebuie să fi fost numeroși și geto-dacii care încă nu trecuseră de la nomadism la viața sedentară și care încercau să reintre în posesia teritoriului pierdut, după ce Dobrogea a fost inclusă în Imperiul roman sub domnia lui Augustus. Asupra nomadismului geto-dacilor se revine la p. 68, iar o pagină mai departe apar ca populații autohtone atât geții cât și sarmații.

Pentru a nu abuza de răbdarea eventualilor cititori, mai semnalăm doar o singură banalitate, în n. 109, unde autorul afirmă că la Tomis limba greacă trebuie să mai fi fost vorbită și înțeleasă pe timpul lui Ovidius, deoarece scrisorile și decretele guvernatorilor Moesiei Inferior, destinate tuturor orașelor de la Marea Neagră, erau redactate în greacă, iar la Tomis au fost găsite inscripții grecești. Bineînțeles, nu se face nici o trimitere bibliografică, nici măcar la *ISM II*. În pofida temei abordate și a celor 22 de pagini, câte numără materialul, literatura română de specialitate este cvasiabsentă. În afara celor două contribuții deja amintite, celelalte câteva trimiteri la D.M. Pippidi, R. Vulpe, N. Lascu și A. Aricescu par mai degrabă accidentale și sunt prea puțin relevante în contextul discuției.

Ni s-ar putea reproșa că nu ne-am referit decât la „golul paharului”. Am fi fost bucuroși să putem surprinde măcar o singură idee clară și originală. Din păcate, dincolo de amplele citate din *Tristia*, n-am putut reține nici un element de noutate.

Roxana Gabriela Curcă, *L'anthroponymie non-romaine dans les inscriptions latines de la Mésie Inférieure (entre les rivières Oescus et Iatrus)* (p. 73–80). Articolul ar face parte dintr-un program de cercetare mai amplu privitor la demografia Moesiei Inferior din punct de vedere al componenței etnice, program care s-ar întemeia pe texte istorice, surse epigrafice și izvoare arheologice. Cercetarea propusă aici pleacă doar de la analiza unor inscripții latine⁷.

---

interpreteze unele pasaje din Ovidius; vezi *Istoria Românilor*, I: *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, coordonatori M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe, București, 2001, p. 658 și urm. (*Ovidiu la Tomis*).

⁶ *Tomis, cité gréco-gète, chez Ovide*, în: N.I. Herescu (ed.), *Ovidiana. Recherches sur Ovide*, Paris, 1958, p. 379–390.

⁷ A celor publicate în corpusul lui B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae (inscriptions inter Oescum et Iatrum repertae)*, G. Mihailov (ed.), Sofia, 1989. Atragem atenția că B. Gerov este autorul și nu editorul, cum apare în lista abrevierilor (p. 15); editor este G. Mihailov care în lista abrevierilor nu apare menționat.

Autoarea își propune un scop modest, dar precis, „de a urmări apartenența etnică tradițională a antroponimelor neromane, de a identifica numele de persoană respective și de a stabili apartenența lor etnică pe baza datelor onomastice” (p. 74). Ca atare, a întocmit un catalog alcătuit din antroponime grecești, tracice, celtice, germanice, micro-asiatice, semitice, cu diferite posibilități de atribuire etnică, *varia et incerta*, nedeterminate. Ultima categorie o considerăm superflua, numele respective putând fi trecute tot la *varia et incerta*. Predomină numele grecești, urmate de cele tracice; celelalte se întâlnesc mai degrabă accidental.

Concluzia că prezența antroponimelor romane în inscripții latine reprezintă un indiciu important privitor la bilingvismul purtătorilor lor și asupra romanizării persoanelor respective (p. 80) nu ni se pare suficient argumentată, deoarece antroponimele enumerate sunt rupte de contextul epigrafic și istoric în care apar menționate. Totodată, nu ne apare cu claritate relevanța acestei concluzii pentru regiunea dintre Oescus și Iatrus. Poate că ar fi fost potrivit ca autoarea să precizeze cumva, în ce măsură contribuția ei diferă de cercetările întreprinse de M. Minkova⁸, pe care de altfel o citează de peste 150 ori.

Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Étude démographique des militaires en Dobroudja romaine* (p. 81–88). Dintre mai multe probleme pe care le-ar ridica tema abordată, autorul își propune să cerceteze doar două aspecte: vârsta de deces și vârsta de recrutare. Comparațiile cu situația din Dacia sunt utile și binevenite, dar la un moment dat (p. 82) nu mai înțelegem dacă autorul și-a propus să se ocupe mai mult de Dacia sau de Dobrogea, așa cum apare în titlu. În aceeași ordine de idei, considerăm irelevantă inserarea subcapitolului 3. *Les conditions de vie chez les militaires*, deoarece, în acest sens, informațiile pentru Dobrogea lipsesc aproape în întregime, cum arată, pe bună dreptate, chiar autorul⁹.

În urma cercetării efectuate, se ajunge la concluzia că structura de vârstă a militarilor și veteranilor din Dobrogea romană în secolele I–III, nu corespunde cu statisticile întocmite pentru aceeași categorie socială din Dacia romană. Principala explicație a acestei neconcordanțe ar consta în irelevanța surselor referitoare la Dobrogea.

Nelu Zugravu, *De nouveau sur les provinciales. À partir d'une idée de Demetrio S. Marin* (p. 89–98). Autorul pleacă de la ideea lui D. Marin care a redus termenul de *provinciales*, întâlnit într-un pasaj din *Historia Augusta*¹⁰ (*Aurel.*, XXXIX, 7), la aspectul său tehnic, înțelegând prin acesta doar magistrați și funcționari civili sau, altfel spus, romani cu domiciliul temporar în Dacia. Numai aceștia ar fi fost retrași de Aurelian, odată cu „părăsirea Daciei”, opinie acceptată

ulterior de mai mulți istorici, inclusiv de N. Zugravu¹¹. Ultimul, la o reluare mai atentă a problemei, își revizuieste acum poziția, atrăgând atenția asupra mai multor aspecte care fac ideea lui D. Marin vulnerabilă: 1) în epoca imperială, deosebirea dintre un *Romanus* originar din Roma și un altul din Italia sau dintr-o provincie, indiferent care, ridică deseori greutăți insurmontabile; 2) ținând cont de complexitatea fenomenului juridic și social roman, n-ar trebui să se forțeze interpretarea termenului de *Romani*, întâlnit în sursele istoriografice, din dorința de a-l pune de acord cu sursele juridice, deoarece pentru istoricii din secolul IV p. Chr. *Romani* erau toți provincialii, indiferent de *domicilium* și de *origo*; 3) pentru a interpreta corect termenul de *provinciales* din *SHA* (*Aurel.*, XXXIX, 7), trebuie să fie luate ca punct de referință sursele juridice din secolul IV, perioadă când autorul anonim a redactat culegerea de biografii imperiale; 4) D. Marin analizează informația referitoare la *provinciales*, amintită mai sus, făcând abstracție de menționările asemănătoare ale termenului din alte capitole ale aceleiași lucrări; or, dacă se ține cont de toate aceste menționări, termenul de *provinciales* capătă sensul de locuitori ai provinciei; 5) D. Marin face abstracție și de celelalte izvoare istoriografice din secolul IV care permit să se urmărească, comparativ, sensul cuvântului *provinciales*. Iar dacă lărgim astfel contextul menționărilor, sensul termenului ar fi, din nou, de locuitori ai provinciei/respectiv ai provinciilor.

În concluzie, avem a face cu o contribuție reală, pe linia altor cercetători români (Vl. Iliescu, T. Diaconescu ș.a.), importantă în contextul interminabilei dispute legate de „părăsirea Daciei” sub Aurelian. Autorul vine cu o argumentație temeinică, făcând chiar exces de zel în acest sens (a se vedea nota 14 care ocupă o pagină și jumătate din cele nouă, cât însumează articolul). Fără îndoială, materialul face parte dintre „piesele de rezistență” ale culegerii de studii analizate aici.

Domenico Lassandro, *L'imperator invictus in alcuni testi tardoantici* (p. 99–110). Studiul începe cu unele reflecții ale lui Ed. Gibbon¹² legate de *Panegyrici Latini*¹³. În continuare, sunt amintite câteva elogii celebre, începând cu *Gratiarum actio*, rostită la Roma în anul 100 de Plinius cel Tânăr pentru Traian. După părerea autorului, în *Panegyrici* sunt prezente nu doar însemnări istorice, ci apare clar reprezentată și concepția imperială de putere și suveranitate. Urmând o schemă conceptuală a acestor elogii, desprindem, mai întâi, mitul lui *imperator invictus*, însumând toate virtuțile (militare, civile, religioase etc.) la cel mai înalt grad, în opoziție cu

¹¹ *Istoria romanității nord-dunărene (secolele II–VIII). Contribuții la etnogeneza românilor*, Iași, 1994, p. 112.

¹² *Storia della decadenza e caduta dell'impero romano*, Torino, 1967.

¹³ D. Lassandro este editor al panegiricilor latini și autor al unei lucrări intitulată *Sacratissimus Imperator. L'immagine del princeps nell'oratoria tardoantica*, Bari, 2000. Mulțumim pentru această informație colegului Nelu Zugravu.

⁸ *The Personal Names of the Latin Inscriptions in Bulgaria*, Frankfurt, 2000.

⁹ P. 88: „Pour la Dobroudja romaine, les informations manquent presque complètement ...”.

¹⁰ Chiar dacă presupunem că prescurtarea *SHA* este arhicunoscută, credem că ar fi fost util ca aceasta să se regăsească în lista abrevierilor.

adversarii săi, caracterizați prin toate viciile posibile, de asemenea la superlativ absolut. În acest context, ar ieși în relief sacralitatea împăratului, opusă monstruoasă adversarilor. În ceea ce privește invincibilitatea împăratului, aceasta reiese mai ales din confruntarea lui și a armatei sale cu lumea barbară.

Mario Girardi, *Gli «Sciti» fra mito e storia nei Capadoci* (p. 111–126). În contextul acestui studiu sunt discutate ecouri ale aceleiași lumi barbare, reflectate în literatura patristică. Cercetarea întreprinsă îl determină pe autor să conchidă că influența gândirii Sf. Pavel referitor la frăția creștină și la mântuirea universală este surprinzător de mică în cazul tradiției patristice. Metafora scitului „barbar”, preluată din literatura antică păgână (mai ales, sub influența lui Herodot), păstrează conotațiile generice în desemnarea etniilor nord-pontice și a celor de la Dunărea de Jos, dar ajunge să definească – în viziunea Sf. Vasile din Caesarea și a Sf. Grigore din Nyssa – tot ce este mai ostil creștinismului. O asemenea percepție s-ar explica prin actualitatea dramatică din a doua jumătate a secolului IV p. Chr., când goții (asimilați „scitilor”, ca etnie nord-pontică) întreprind incursiuni de jaf până în Cappadocia, pe fondul răspândirii arianismului la nordul Dunării de Jos (deci, tot la „sciti”). Dorința bisericii mitropolitane din Cappadocia de a continua misiunea de evanghelizare în regiunile de la marginea Imperiului explică interesul Părinților Bisericii față de etniile cunoscute sub numele generic de „sciti”. Deși problematica discutată se leagă, în bună măsură, de sciti și de Scythia/ respectiv Scythia Minor, remarcăm cu surprindere ignorarea cu desăvârșire a literaturii ruse și române de specialitate, chiar și a celei traduse în limbi vest-europene de largă circulație.

Mario Girardi, *«L'amore carattere proprio del cristiano»: le origini della spiritualità identitaria di S. Basilio* (p. 127–144). Conform discuției propuse de autor¹⁴, tradiția monastică occidentală în formularea Sf. Benedict și-ar avea originea în experiența ascetică a Sf. Vasile și a discipolilor săi din Cappadocia și Pont în a doua jumătate a secolului IV p. Chr. *Fraternitatea* Sf. Vasile ar fi caracterizată de o dragoste dublă: pe verticală (față de Dumnezeu) și pe orizontală (față de aproapele/fratele), regăsindu-se ca model în comunitatea primordială din Ierusalim. Spiritualitatea Sf. Vasile ar pleca de la experiența discipolilor săi, determinantă pentru monahismul antic – orientat și occidental –, pentru care idealul de viață creștină constă în respectarea „literei” Evangheliei și a preceptului ei fundamental și definitoriu de dragoste creștină.

Mihaela Paraschiv, *L'éloge de Rome chez Ammien Marcellin* (p. 145–152). În pofida atacurilor furibunde ale autorilor creștini la adresa Romei ca simbol al păcatului ancestral, la autorii păgâni din secolul IV p. Chr.

reapare, cu o vigoare pe măsura furiei detractorilor, ideea eternității și sacralității acesteia. În atenția autoarei se află unul dintre acești *laudatores urbis aeternae*, istoricul Ammianus Marcellinus. Este analizat, cu competență, elogiul Romei pe baza unui fragment din *Res Gestae* (XVI, 10, 1–17), în care se află descrisă vizita la Roma, în anul 356, a împăratului Constantius II (9 septembrie 337–3 noiembrie 361). Este surprinsă foarte bine intenția lui Ammianus de a reda – gradat – seducția totală a împăratului creștin față de eternitatea și măreția Orașului păgân. Prin intermediul accesoriilor teatrale și al artificiilor retorice, autorul latin construiește un elgiu al Romei mai sincer și mai convingător decât tiradele patetice ale literaturii oficiale. Considerăm că autoarea ar fi răspuns și mai bine orizontului de așteptare al specialiștilor dacă ar fi disociat mai ferm contribuția sa față de stadiul cercetării acestui *topos* literar.

Pietro Ressa, *Niceta di Remesiana e l'eresia* (p. 153–172). Demersul urmărește să ofere o verificare cât mai completă, în conformitate cu stadiul actual al cercetării, a referințelor la erzie reperaturabile în opera lui Niceta de Remesiana (330/40–414). Episcopul cărturar este preocupat să întărească și să fundamenteze doctrina creștină, confruntată în acea perioadă cu deviațiuni doctrinale eretice periculoase. Relevanța temei contestării ereziei în gândirea sa este confirmată și de faptul că Niceta, dincolo de observațiile tributare literaturii antieretice, își asumă combaterea unor aspecte mai deranjante din comportamentul adversarilor credinței, ceea ce pare să fie una dintre temele principale ale mesajului său pastoral. Idealul credinței sale simple s-ar întemeia pe mărturia Scripturii pe care o contrapune, ca pe un zid (*murus fidei*) tuturor elucubrațiilor eretice.

Luigi Piacente, *Peregrini ac superbi vehiculi* (Symm. Rel. 4,1) (p. 173–186). După unele considerații de ordin general referitoare la rolul căilor de comunicație în perioada Imperiului roman, autorul discută – pe baza informațiilor literare și iconografice – câteva tipuri de mijloace de transport, devenite în antichitatea târzie vehicule de lux: *carpentum*, *carruca* și *tensa*. De o atenție aparte se bucură un pasaj din Q. Aurelius Symmachus (*IV relatio*, § 1) care condamnă luxul excesiv, în acest sens, ca pe un semn al decăderii unor instituții consacrate: *falso creditum est, quod urbanae fastigium potestatis peregrinis ac superbi vehiculi usus attolleret*.

Ovidiu Albert, „Political Orthodoxy” Reflected in *Two of Justinian's and Peter the Great's Laws* (p. 187–191). Departe de a fi originală, ideea unei comparații dintre administrația lui Iustinian I (527–565) și Petru cel Mare (1682–1725) – ca două epoci distincte în istoria Bisericii Ortodoxe – continuă să se bucure de interesul unor cercetători mai mult sau mai puțin avizați. Așa cum declară O. Albert de la bun început, scopul contribuției sale este „to investigate some paradigms of emergence of contextual Orthodox identity, comparing two religious writings – *Novella VI* (535) and *Manifesto Creating the Holy Synod* (1721) – which contain important issues for the future development of the Church from Justinian's time until Peter the Great's” (p. 187). Din cele aproape cinci pagini n-am reușit să ne dăm seama care este

¹⁴ Recunoscut ca specialist cu autoritate în Sf. Vasile de *Caesarea Cappadociae*, căruia i-a dedicat două monografii – *Basilio di Cesarea e il culto dei martiri nel IV secolo. Scrittura e tradizione*, Bari, 1990, și *Basilio di Cesarea interprete della Scrittura. Lessico, principi ermeneutici, prassi*, Bari, 1998. Această informație o datorăm tot colegului Nelu Zugravu.

contribuția autorului la investigarea paradigmelor amintite. Regretăm și faptul că, pe lângă cele câteva lucrări în germană și engleză citate, se face abstracție în totalitate de istoriografia rusă. Și dacă tot este amintit rolul reformelor lui Petru cel Mare în istoria Bisericii Ortodoxe, credem că ar fi fost cazul să fie menționată și cartea recentă a lui Robert Stupperich, *Peter der Große und die russische Kirche* (Bellerophon 1. Studien zur antiken und christlichen Kultur- und Religionsgeschichte), hrsg. von Harm Klüeting, Peter Lampe, Gustav Adolf Lehmann und Reinhard Stupperich, Möhnese, 2004 (mai cu seamă, capitolele *Ursprung, Motive und Beurteilung der Kirchenreform unter Peter d. Gr.* [p. 93–104]) și *Staatsgedanke und Religionspolitik Peters des Große* [p. 105–158]).

Anna Maria Tripputi, *Le forme senza età: modelli iconografici a confronto* (p. 193–206). Prin „forme fără vârstă” ne este propus un eseu pe marginea funcționalității triple a ornamentului: de a împodobi, de a distinge, de a apăra. Sunt menționate unele motive întâlnite din preistorie (Precucuteni) și până în zilele

noastre, pe o arie vastă – din Italia și până în ținuturile carpato-balcanice. Surprinde faptul că simboluri precum steaua, cercul, roata, calul, șarpele etc. – pe cât de răspândite, pe atât de complexe ca semnificație – sunt discutate (pe cât de dezinvolt, pe atât de simplist) fără nici o trimitere bibliografică. Totodată, cele opt figuri, care ar avea menirea de suport ilustrativ, dar la care nu se face nici o trimitere în text, apar oarecum paralele și nu complementare la discuția purtată.

Volumul se încheie cu o recenzie și șase note bibliografice, dintre care se distinge ca întindere cea prin care este semnalată apariția valoroasei cărți a Mihaelei Paraschiv, *Documentele latine de cancelarie din Moldova (sec. XIV–XVIII)*, Editura Junimea, Iași, 2004¹⁵. Cât privește *Cronica activității științifice...* (p. 221–224) și *Publicații intrate în biblioteca Centrului...* (p. 225–227), despre care aminteam și la început, acestea au scop pur informativ, nu științific. În perspectivă (poate chiar începând cu numărul 2 al revistei), credem că spațiul afectat ar putea fi alocat, cu mai mult folos, tot unor recenzii sau note bibliografice.

VICTOR COJOCARU